

A HÁBORÚ TERMÉSZETRAJZA

Kálnay Adél: Háborús történet

Mikor Nietzsche 1872-ben megjelentette a *Tragédia születése* című művét, úgy vélték, minden korábnál valóságosabb képet fest a görög kultúráról. Kálnay Adél *Háborús története* a háború természetrajzáról mond mélyreható, úgy ábrázol, hogy fel sem merül bennünk hitelességének kérdése, az, hogy valóságosabb képet lehet egy korszakról festeni. Dokumentarista szemlélettel dolgozza fel Lakatos József felnötté válásának történetét. Tárgyszerű leírásával is képes érzelmeket mozgatni, ugyanakkor elkerüli azokat a sablonokat, amelyek a trianoni békediktátumból eredően szinte óhatatlanul belopóztak az elmúlt évszázad során a magyar sorstragédiákat felelevenítő szövegekbe. Nem ítél, sztereotipizál, hanem kíméletlen realitással ábrázolja, megjeleníti az első világháború emberi életek alakulására gyakorolt hatását.

Az öt fejezetre osztott kisregényből a lövészárkok rettenetéről semmit sem tudunk meg. A háború – mint valami kertek alatt ólálkodó szörny – közvetett módon szervezi a történetet, hozza helyzetbe a szereplőket. Kálnay Adél a *Búcsúzás* című nyitó fejezet első, egyszerűnek tűnő kijelentő mondatával megteremt az a légkört, amelyből minden további eredeztethető: „Amikor Lakatos József tizennyolc éves lett, elvitték a háborúba.” Ezzel egy csapásra mozgásra készíti hősét – akár Gabriel GARCÍA Márquez az által, hogy a kivégzőosztag előtt álló ezredes eszébe juttatja, „mikor az apja elvitte jégézőbe” –, benne vagyunk egy eseményeket felidéző mitikus miliőben. Ráadásul József az erdőből, a természetből, a maga rontatlan természetével tart hazafelé. Szokatlan tapasztalat súlyát cipeli. A behívóparancsot a mellette elhaladó kocsijából lobogtató jegyző képe mellé négy legyilkolt őz – „valaki itt egyszerűen célba lőtt az állatokra” – látványa társul. Egy kerékvágásból kibillő világ tárul elének. Az édesanyja fájdalmában és a nagybátyja elmesélésében felidéződik a korábbi háborúból (1848–49) fejlődéssel visszatért nagypapa emléke, mint a jövő egyik lehetséges kimenetelének előképe. Lineárisan építkezik, ugyanakkor narrátori előadásmódra jellemzően vált idősíkot, mikor az erdősz felesége iránt érzett vonzalmának erősségét jelezve – előre szaladva – azt írja: „Hónapok múlva” is a hazagondolás egyet jelentett azzal, ahogyan utójára a gyermekei fejét „simogató asszonyi kezét” látta. (De a hazagondolás a későbbiekben más formákban is előbukkan: szülei kapcsolatában, hogy az otthoni munkák végzésekor vajon ki áll a helyére stb.)

Az elbúcsúztatás, bevagonírozás, majálisos háborúátlom, vonatból kiugró katonatárs halála után világossá válik: a galíciai frontra tartanak. A második fejezet elején a lengyel, ukrán és rutén nemzetiségű, 1772-ben – a magyar korona jogán – Ausztriához csatolt tartományban uralkodó pályaudvari állapotokat tárja elének. A menekültek látványa indukálta érzelmeket fokozza, hogy a várakozók – lányok és hadba induló legények – flörtölése közé éket ver egy frontról érkező szerelvény, a háború hírnöke. Ez a fajta éles kontraszteremtés számos alkalommal használt és remekül működtetett eszköz Kálnay Adél kezében. A kórházvontatás hatására a lányok vidám kacérsága átvált egy gondoskodó szomorúságba, a katonák pedig ismét elindulnak az ismeretlen felé, afelé, aminek áldozatai hosszú sorát bámulhatják az ablaknyílásból. A szembesülés kegyetlen, s ezt fokozza a sötét nézésű ember kijelentése: „Hát mit gondoltatok, milyen a háború”? Ám mielőtt megérkeznének, bekapcsolódhatnak a küzdelembe, találatot kap a vonatuk, kocsijuk megbillen, kigyullad. A sötét nézésű Márton menekíti ki, törött lábát sínbe teszi. A bokor tövében – várva, hogy rájuk találjanak – elhangzik az ontológiai tétel: „Háborúban nincs menetrend [...], sosem az történik, ami a józan ész szerint következne. Meg kell szokni, hogy a következő pillanatban már nem létezel, hogy semmit nem tervezhetsz, még annyit sem, hogy mindjárt iszom egy korty vizet, mert nem létezik mindjárt sem, semmi, csak ez a pillanat, ami most van.” Márton begyűjti az áldozatok értékeit, gondoskodik róluk. Pirkadatkor rájuk lel a muszka ellenség, s József a lovas kocsijukra kerül. Márton beszél oroszul, tolmácsol. Itt találkozik újra össze Józseffel, akivel már a bevagonírozásukat követően barátságot köt, szembesül az idegen övéhez hasonló érzésével: „ezek mintha félnének, legalább úgy kiabálnak [...] ott a félelem az ordításukban, a lökdösésükben, s még az is lehet [...] ezek félelmükben fogják lepuffantani”. Aztán Márton ehhez is kínál egy stratégiát: „Ha meg akarod úszni, akkor csináld mindig, amit mondanak, és ne nagyon gondolkodjál, meg ne essél kétségbe mindentől! A félelmet [...] meg kell szokni, aztán már nem is támad rád annyira.”

Végül a foglyokkal megrakott szekér elé fogott lovak elszabadulnak a háború felcsapó robajától, hátrahagyva a tanácskozó orosz katonákat.

A harmadik, Fogságban című fejezet azzal indít: „Amilyen hirtelen jött a szabadság, olyan hirtelen véget is ért.” Ismét oroszok kezére kerülnek, akiknek az ok nélküli brutalitására a „háború az egyetlen magyarzat”. Gyűjtőbe kerülnek, majd marhavagonokba, s hosszú utazás során egy Kola-félszigeti táborba. Az összezártság, az éhség, a megaláztatás, az egymásra utaltság képein át megmutatja, hogy a reményhez milyen kevés bizalom, biztatás, gondoskodás elegendő. S épp így az életben maradáshoz is. Józsefet a barátai megmentik, átsegítik az utazás során szerzett betegségén. A békekötést követő fogolycserében bíznak, a táborparancsnok emberségében, aki mellett Márton tolmácsként tevékenykedik. Ezzel szemben egyre több hatalomhoz jut a fenyegetődő, kegyetlenkedő tábori orvos, aki végül az öngyilkos parancsnok helyére lép. Ekkor döntenek úgy a barátok, hogy megszöknek.

A szökés című fejezet elején megtudjuk, hogy hősünk és társai több mint öt éve lakói a tábornak. A háború tehát már véget ért, az olyannyira remélt fogolycseré elmaradt, más lehetőségük nincs, csakis a szökés. Nyáron azonban az olvadt talaj lápos, elnyeli az embert, télen viszont ha a kegyetlen hideget túl is éli a dezertőr és sikerül átjutnia a határon, a finnek némi jutalom fejében visszaszolgáltatják. Ráadásul felszerelés és élelmiszer nélkül sem lehet útrakelni. Tervük megvalósíthatatlannak látszik. Epilepsziás társuk öngyilkosságát követően a foglyok között kitör a vérhasjárvány. Ennek elmúltával megjelennek a vöröskatonák, a polgárháború zajai, a burzsuj orosz politikai foglyok. Az új rendszerben hamarosan elkezdődik a táboron kívüli munkavégzés, a vasútépítés, ami mindennapos kijárással jár. A külvilágról érkező hírek azonban nem túl biztatóak: „ti kaptok enni minden nap kétszer is, van kenyér, van leves, de kint a népek éheznek, éheznek és meghalnak bele”. Majd szembesülnek a szovjetek uralta valósággal: „Az úthoz érve meg kellett állniuk. Öt-hat szekér vonszolódott rajta nagy nyikorgással, csak az elsőt húzta egy csupa csont ökör, a többi elé az asszonyok fogták be magukat, lehajtott fejjű, fakó ruhás asszonyok. [...] A szekéren néhány rossz bútor meg kisebb-nagyobb batyu billegett, és a batyukba kapaszkodva meztelen vagy félig csupasz gyerekek ültek. Ahogy a csontra ráfeszült a bőr, olyan volt, mintha bármelyik rázkódásnál átlukadhatna a vékony hártya, ami a gyerekeket összetartotta.” Miközben az alultápláltság és a munka folyamatosan tizedeli a táborlakókat, József, Józsi és Márton az épülő vasút mentén apróságokat rejtenek el, s tervet szövögetnek, aztán kapóra jön az orosz foglyok lázadása, amely a magyarok őreit társaik segítésére készíti. A három barát beveti magát a sínek menti erdőbe.

A kötet utolsó, alig harmincoldalas fejezetében a három barát az éj leple alatt, a megbeszélte ponton találkozik, majd felkutatják a kövek alá rejtett dolgaik, s nekivágnak az erdőnek, az ismeretlennek. Dél felé mennek. Eleinte éjjel. Ahogy a táborból kicsempészett élelmük elfogy, gyűjtögetnek, vadásznak. Az idő linearitása újra elvész, a vándorlás és az emlékezés mozzanatai keverednek. József álmai egyre súlyosabbá válnak, visszatér a kisregény indítóképe, a lemészárolt özek tekintete, mely – a hiúz által megölt – Mártonéval keveredik. Másik társát, Józsit a vándorlásukat szelő folyó ragadja el. Végül József eljut egy tanyához, ahol befogadja egy mandulaszemű nő, aki nem csak számára jelent biztonságot, hanem a terményt is ügyesen rejti el a fosztogató katonák elől. Évek múltával innen ír haza anyjának három gyermekéről, hogy meglelte a fejezetcímbebeli A másik otthon.

A háború természetéről, amely „a mélyreható politikai változás hatékony eszköze” (Leslie A. White), és világforgató hatásáról aligha lehet pontosabb, valóságosabb képet festeni, mint ahogyan azt Kálnay Adél teszi. Jelöletlen párbeszédeivel is – bár mindig pontosan lehet tudni, ki beszél – azt az érzést erősíti, valami egyetemesről ír, arról, ami a 20. századi történelem forrása, s nem lehet rá másképp reflektálni – Pernecky Géza szavaival élve –, mint „metafizikára függesztett könnyes tekintet”-tel.

Alexandra, Pécs, 2005